

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՀԱՅՈՒԹՅՈՒՆԻ
ՀԱՅԱՀ

HAIGAZIAN
ARMENOLOGICAL
REVIEW

ԴԵԿՐՈՒԹ, 2010

ՀԱՅ ԱՌԱՋԻՆ ՕՐՀՆԵՐԳՈՒԻՆԵՐԸ

ՀԵՆՐԻԿ ԲԱԽՉԻՆԵԱՆ
litart.yerevan@gmail.com

Ե. դարում սկզբնաւորւմ է հայ ազգային եկեղեցական երգ-երաժշտութիւնը՝ նախ թարգմանական, ապա նաեւ ինքնուրոյն բնագրերի հիման վրայ: Ըստ այդմ ծնունդ է առնում հայ պաշտօնական օրհներգութիւնը (կցուրդներ, ապա՝ շարականներ), որը նշանաւորում է վաղ միջնադարի հայ անհատական բանաստեղծութեան սկզբնաւորումը¹:

Հայերէն առաջին օրհներգերը կամ կցուրդները ստեղծել են Մեսրոպ Մաշտոցը եւ Սահակ Պարթևը՝ իրենց իսկ արարած ձայնեղանակների, իրենց իսկ կազմած Մաշմոսարանի եւ հայ եկեղեցական տօնացոյցի հիման վրայ:

Մեսրոպ Մաշտոցի վարքագիր Կորիւնի եւ Ուկեղարի խոչոր պատմիչներ Մովսէս Խորենացու եւ Ղազար Փարպեցու վկայութիւններից մակարերւում է, որ մեծ ուսուցչապետը զբաղուել է նաեւ երգ-երաժշտութեամբ, այն ուսուցանել է իր սաներին եւ գրերի գիւտից յետոյ մեծապէս նպաստել «հասարակաց աղօթք»ի եւ եկեղեցական ծխակարգի հայացմանն ու ճոխացմանը:

Եետագայ սկզբնադրիւներն արդէն որոշակիորէն վկայում են, որ Մաշտոց (Սահակ Պարթևելի հետ) կարգաւորել է հայ եկեղեցական երգերի ձայնեղանակները, հեղինակել է ինքնուրոյն հոգեւոր երգեր, եւ նրան են պատկանում Պահոց կամ Ապաշխարութեան կարգի օրհներգերը:

Հայ եկեղեցու ընդունած Շարակնոց ծխարանի ցանկում ասուած է հետեւեալը՝ «Նախ՝ սուրբն Խսահակ եւ սուրբն Մեսրովակ՝ ասացին զուրն եղանակաւոր ձայնսն, եւ երկու ձայն ստեղիս:

Ա. Ապա՝ սուրբն Խսահակ՝ զԼազարուն, եւ զկարգն Աւագ շաբարուն:

Բ. Եւ սուրբն Մեսրովակ՝ զկարգն Ապաշխարութեան»²:

Մի շարք ուսումնասիրողներ, այդ թւում նաեւ Մանուկ Աքեղեանը, գտել են, որ Ապաշխարութեան կարգի բոլոր երգերը չեն կարող մէկ հեղինակի գործ լինել, քանի որ դրանք ունեն լեզուառնական բաւականին տարբերութիւններ: «Եթէ Ա. Մեսրովը հեղինակ է ապաշխարութեան շարականների, նա առանձին երգեր միայն յօրինած պիտի լինի եւ ոչ

մի ամբողջ կանոն»⁸: Եւ քանի որ Ե. դարում օրհներգերի համար կանոնը տակաւին սահմանուած չի եղել, ուստիեւ Ապաշխարութեան կարգին պատկանող երգերի թուաքանակն ու դասաւորութիւնը ուրիշ են եղել:

Աստուրը Մնացականեանը եւ Նիկողոս Թահմիզեանը ձեռագրական տուեալների հիման վրայ քննել են Մաշտոցին վերագրուած երգերի ու դրանց թուաքանակի խնդիրը՝ կատարելով արժէքաւոր ճշումներ։ Հստ այդմ, Մաշտոցի յօրինած օրհներգերը պիտի փնտուել Շարակնոցի Ապաշխարութեան կարգի ութ երգաշարքերի մէջ։ Դրանցում երգերի քննակը կազմում է 157 միաւոր։ Սրանց պիտի աւելացնել այն ութ երգերը, որոնք յետագայում ինչ-ինչ պատճառով դուրս են մնացել կանոնական ծիսարանից եւ դարձել պարականոններ։ Հստ այսմ, մաշտոցեան օրհներգերի ընդհանուր թիւը կազմում է 165 միաւոր, աւելի ստոյդ՝ 164, քանի որ պարականոններից մէկը («Ռւրախացի՛ր, Աստուածածի՛ն» Մեծացուացէն) վստահաբար Մաշտոցի հեղինակածը չէ։

Այս օրհներգերից 44ը Հարցներ են, 48ը՝ Ողորմեաներ, 46ը՝ Տէր Յերկնիցներ, 10ը՝ Մանկունքներ, 11ը՝ Համբարձիներ, եւն..:

Բանասիրական ու երաժշտագիտական հիմնաւոր քննութիւնը Թահմիզեանին բերել է այն եղրայանգման, որ Ապաշխարութեան կարգի Ողորմեաների մէջ «համեմատաբար աւելի շատ կան ծնուվ ու բովանդակութեամբ հնութեան դրոշմ կրող եւ լեզուական տեսակէտից էլ համեմատաբար անահարտ վիճակում պահպանուած երգեր»⁹։ Ահա թէ ինչու Աքեղեանը Մաշտոցին վերագրուող երգերից անդրադարձել է (թէեւ խիստ վերապահումով) միայն Ողորմեաներին։

Անշուշտ, չի կարելի պնդել, որ Ապաշխարութեան կարգի յիշեալ ութ երգաշարքերի բոլոր Ողորմեաները եւ միւս երգերը, Մնացականեանի խօսքերով ասած, «ամբողջապէս եւ նոյնութեամբ Մնարուայ Մաշտոցի գրչի արդիւնքն են։ Հնարաւոր է, որ ժամանակի ընթացքում նրանց մէջ մտած լինեն որոշ թուով ուշ շրջանի երգեր, հներից մի քանիսը դուրս մնացած լինեն, փոփոխութիւն կրած լինի նրանց լեզուն եւ այլն»¹⁰։

Այս ամէնով հանդերձ, մենք համոզուած ենք, որ նշուած օրհներգերը հիմնականում ստեղծուած են Ե. դարում, եւ դրանց մեծագոյն մասի հեղինակը Մեսրոպ Մաշտոցն է։ Մաշտոցին վերագրուած երգերն, այս վերապահութեամբ, ճիշտ ենք համարում կոչել մաշտոցեան օրհներգեր։

Պահքի կամ Ապաշխարութեան կարգը, բաժանուած է ութ երգաշարքերի եւ նուիրուած է քրիստոնէական եկեղեցու ամենամեծ տօնի՝

Յարութեան համար սահմանուած Մեծ Պահքի քառասնօրեայ ապաշխարութեան շրջանին։ «Սահակն ու Մեսրոպը, գրում է Գրիգոր Յակոբեանը, - երբ ծեռնարկեցին հայացնելու եկեղեցու ժամերգութիւնը, հենց այդտեղից՝ Մեծ պահքից ել սկսեցին։ Մաշտոցը գրեց Մեծ պահքի վեց շաբաթների ապաշխարութեան բազմաթիւ շարականներ, մնացած վերջին շաբաթի շարականները.. վերագրում են Սահակին»¹¹։

Մաշտոցի օգտագործած երգատեսակները թէեւ տարբեր են իրենց կազմութեամբ ու բովանդակութեամբ, սակայն դրանք բոլորն էլ այս կամ այն չափով ունեն ապաշխարական բնոյթ, ինչը Պահոց կարգի պահնջն է։

Մաշտոցեան երգերը, ինչպէս բնորոշ է առհասարակ հայ օրհներգութեանը, բաժանուած են տների, ինչը հայ քրիստոնէական մշակոյթի կառուցիկութեան արտայայտութիւններից է։ Հստ երեւոյթին, Սուրբ Երորդութեան գաղափարաբանական հիմքի վրայ հայ առաջին օրհներգերը բաժանուած են երեք տների։ Մաշտոցեան երգերում պատահում են նաեւ չորս տներ. դա, կամ յետագայ միջամտութեան արդիւնք է, կամ էլ հեղինակը հետեւել է քրիստոնէական մէկ այլ խորհրդանշական թուի՝ չորսին (քառաթեւ խաչ, չորս աւետարանիչներ, քառակերպ քերովբէներ եւն..)։

Մաշտոցեան օրհներգերն ունեն 1-2 բառից մինչեւ 1-2 տող կազմող կրկնակներ (դարձեր), որոնք աւելի հնչեղ, աշխոժ ու ազդեցիկ են դարձնում ասելիքը, թելադրուած լինելով նաեւ երգային եղանակաւորումներից։ Նշնք նաեւ, որ երգերի տները բաղկացած են տարբեր քանակութեամբ (մէկ եւ աւելի) եւ ազատ տաղաչափութեամբ անհաւասար տողերից, որոնցից իւրաքանչիւրը, սովորաբար, մի ամբողջական շարահիւսական միաւոր է։

ՄԱՇՏՈՑԵԱՆ ՕՐՀՆԵՐԳԵՐ

Շարակնոցում Պահոց կարգի ութ երգաշարքերը սկսւում են մէկական Հարցներով եւ Գործքերով, որոնց կայուն հերթականութեամբ յաջորդում են միւս երգատեսակների մէկական օրինակներ, եւ այդպէս մինչեւ տուեալ երգաշարքի աւարտը։ Շարակնոցում ամփոփուած մաշտոցեան օրհներգերից 44ը Հարցներ են՝ իրենց յաջորդող համապատասխան Գործքերով։

Մաշտոցեան Հարցները մեծ մասամբ, այս կամ այն չափով, յարասում են կամ ակնարկում Դանիէլի մարգարէութեան մէջ ընդգրկուած երից Մանկանց զրոյցը (Գլ. Գ.), ուստի եւ ունեն պատմողական կամ վի-

պական բնոյթ: Սակայն կան նաեւ մի շարք մաշտոցեան Հարցներ, որոնք ամենեւին չեն առնչում այդ զրոյցին: Դրանք կա'մ յետագայ հեղինակների գործեր են, կա'մ էլ Մաշտոցն ինքը արդէն իր այդ երգերն անկախացրել է աստուածաշնչեան պատումից:

Մաշտոցեան Գործքերը յաջորդելով Հարցներին եւ վերջիններիս աղերսուելով ներքին իմաստով ու տրամադրութեամբ, հիմնականում կրում են օրհնաբանական-ապաշխարական բնոյթ: Ընդ սմին կան նաեւ մի շարք Գործքեր, որոնց մէջ եւս այս կամ այն չափով յարաւում կամ ակնարկուում է Երից Մանկանց զրոյցը: Այսինքն՝ մաշտոցեան Հարցները եւ Գործքերը թէ՛ պատմողական եւ թէ՛ աղօթքային երգատեսակներ են:

Աստուածաշնչեան նշուած զրոյցի մէջ պատմում է, թէ ինչպէս թարելոնի Նաբուգոդոնոսոր թագաւորը մի ոսկեձոյլ կուռք է կանգնեցնում եւ ստիպում, որ բոլորը երկրպագեն կուռքին: Բարելոնեան գերութեան մէջ գտնուող հրեաներից երեք հաւատաւոր պատանիներ (մանկունք)՝ Սեղրաքը (Անանիան), Միսաքը եւ Աքեղնագովը (Ազարիան), չուրանալով իրենց հաւատը՝ հրաժարում են ենթարկուել թագաւորի կամքին: Վերջինս հրամայում է վառուող հնոցը նետել նրանց: Սակայն իրենց հաւատով տոգորուած մանուկներն անվնաս են մնում թեժ կրակի մէջ, եւ նրանցից մէկը՝ Ազարիան, ջերմեռանդ աղօթում է Աստծուն: Աստուած ուղարկում է իր հրեշտակին, որը մանկանց գերծ է պահում այրող բոցերից, եւ այդժամ անձնուրաց երեք մանուկները միաբերան օրհնաբանում են Տիրոջը: Տեսնելով այդ հրաշքը, Նաբուգոդոնոսորը նրանց հանել է տալիս հնոցից, մեծարում է նրանց եւ ինքն էլ օրհնաբանում է իսրայէլի Աստծուն:

Այս զրոյցն, ինչպէս երեւում է, չափազանց գրաւել է Մաշտոցին, որն այդ թեմայով յօրինել է 44 Հարցն եւ նոյնքան Գործք երգեր՝ կցորդելով դրանք հայկական Մաղմոսարանում ընդգրկուած երեք մանկանց «Օրինեալ ես, դու, Տէ՛ր Աստուած հարցն մերոց» սկսուածքով օրհնութեանը եւ վերջինիս «Օրինեցէք ամենայն գործք Տեառն» սկսուածքով հաստուածին:

Արդեօ՞ք քրիստոնէական հաւատի հայ մեծ քարոզչին գրաւել է այդ զրոյցի սոսկ կրօնական-վկայաբանական գաղափարաբանութիւնը: Ո՛չ, այստեղ կայ մէկ այլ կարեւոր հանգամանք, որը մատնացոյց է արել Մատականեանը՝ վկայակոչելով Ազարիայի աղօթքի հետեւեալ տողերը: Օրինեալ ես, Տէ՛ր Աստուած հարցըն մերոց...
Եւ մատնեցեր լզմեզ ի ձեռըս թղնամեաց մերոց՝

Անօրինաց խստաց եւ ապստամբողաց,
Եւ թագաւորի անիրափի եւ չարի, քան զամենայն երկիր...
Եւ ենք տառապեալք յամենայն երկիր այսօր...

Եւ ոչ գոյ... ո՛չ ողջակէզք եւ ո՛չ զրիք...

Այլ անձամբք բեկելովք եւ հոգուովք տառապանաց

Ընդունելի լիցուք իրեն զողջակէզը...

Եւ յամօր լիցին ամեներեան, ոյք ցուցանեն չարիս ծառայից քոց.

Եւ ամաշեսեն յամենայն բռնութեան իրեանց,

Եւ զօրութիւն նոցա խորտակեսցի...¹⁰

Մնացականեանը սա իրաւամք համարել է «գերուած եւ հալածուած մի ամբողջ ժողովրդի ողբ՝ իր դառն վիճակի եւ վրէժինորութեան մասին: Ի՞նչը կարող էր աւելի համահնչուն լինել մաշտոցեան օրերի քաղաքական իրականութեանը, քան այդ զրոյցը՝ իր ամբողջութեամբ: Այդ զրոյցի եւ համապատասխան երգերի ընթերցումը եկեղեցիներում ու հասարակական հաւաքոյթներում՝ բաւական կը լինէր, որ հայ մարդիկ նրա մէջ տեսնելին նաեւ իրենց բարելոնեան գերութիւնը եւ դրանով իսկ բորբոքէին ատելութեան, վրէժինորութեան եւ ազատութեան կրակն իրենց սրտերում: Մաշտոցը, սակայն, չբաւականացաւ լոկ դրանով. նա ձգտեց ստեղծել իր Երից մանկանց երգերը»¹¹:

Իր այդ երգերում Մաշտոցն էլ դիմելով Տիրոջը, աղաչել է.

... Փըրկեա եւ լզմեզ, մարդասէր Տէ՛ր...

Հստ ողորմութեան Զում կեցն՝ զմեզ, Փրկի՝ ...

...եւ փըրկեա՝ զապահինեալքը Զեզ...

... Սի՛ մատներ լզմեզ ի սպառ...

Վասն ուխտի Զո առ հարսըն,

Փըրկեա՝ զմեզ ի հրոյն

եւ ի բորբոքնալ բոցոյն ապրեցն՝ զմեզ...

Այս դիմումները կարելի է ընկալել թէ՛ իրեւ մեղաւոր մարդու, հաւատատացեալի աղերսներ, որպէսզի Աստուած փրկի իրեն եւ իր հաւատակիցներին ահեղ դատաստանից, եւ թէ՛ իրեւ հայ մարդու աղաչանք, որպէսզի Տէ՛ր փրկի իր հայրենակիցներին երկրի բռնակալներից ու նեղիներից: Երգերից երկուսի մէջ ասուած է հետեւեալ, որը կարելի է ընկալել իրեւ հայութեան ծանր քաղաքական-տնտեսական վիճակի արձանագրում.

... Նուադեցաք մեք յամենայնի...

Քանզի նուադեցաք մեք, քան զամենայն հեթանոսը...

Իսկ ստորեւ բերուող տողերը նեղչներից ժողովրդի փրկութեան Համար Տիրոջն ուղղուած որոշակի աղերսներ են.

... օգնեա՝ մեզ ի նեղութեան մերում...

... փըրկեա՝ զմեզ ի նեղաց մերոց...

Ի նեղաց մերոց փըրկեա՝ զմեզ
եւ մի՛ ի սպառ մատներ,
զի զինք արեան Զո եմք...

... եւ մի՛ ցրեր զուխտը Զո:

Մաշտոցեան Հարցներն, ուրեմն, իիստ արտայայտուած կրօնական բովանդակութիւնից զատ, ունեն նաեւ ազգային-Հայրենասիրական բովանդակութիւն, որն առաւելապէս արտայայտուել է ենթախորքում, երբեմն էլ դուրս եկել խոսքի մակերես:

Նշենք նաեւ, որ Երից Մանկանց նուիրուած Հարցներում պատկերուած բարելոնեան հուրը, որ աստուածաշնչեան զրոյցի մէջ իրական այրող կրակ է, ձեռք է բերել փոխաբերական նշանակութիւն՝ մերթ իր-բեւ մարդու հոգին այրող մեղք, դժոխային կրակ, մերթ իրբեւ ժողովրդին խանձող նեղիների պատուաս: Փոխաբերական իմաստ են ստացել նաեւ երեք մանուկները, որոնք յաճախ մարմնաւորում են Տիրոջն ապաւինող մարդկութեանը, մերթ էլ՝ ողջակիզուող բայց եւ երկնային փրկութիւնն ակնկալող հայութեանը:

Յատկանշականէ նաեւ, որ մաշտոցեան Հարցներում եւ Գործքերում գտնում ենք աստուածաշնչեան զրոյցից հետեւեալ շեղումը եւս: Զրոյցում երեք մանուկներին սատարելու համար Աստուած առաքում է իր հրեշտակին: Մինչդեռ մաշտոցեան մի շարք երգերում հրեշտակին երբեմն փոխարինում է ինքը՝ Հայր Աստուած կամ աւելի յաճախ՝ Քրիստոսը, որն առաքում կամ իշնում է երկնքից եւ փրկում երեք մանուկներին, փոխաբերաբար՝ մարդկութեանը: Այսինքն՝ հայ օրհներգուն շեշտել ու կարեւորել է Յիսուսի փրկչական առաքելութիւնը:

Այսպիսով, մաշտոցեան Հարցն եւ Գործք երգերը աստուածաշնչեան զրոյցի սոսկական յարասութիւն չեն, այլ բանաստեղծական մշա-

կումներ, որ արտայայտում են ժամանակի հայ մարդու կրօնական յոյզերը, գաղափարներն ու Հայրենասիրական-ազատասիրական իղձերը: Եւ դա արուած է երգ-բանաստեղծութեան ազգային ինքնատիպ ձեւի մէջ, ինչը դարձեալ մատնանշել է Մնացականեանը: Ինչպէս նկատել է նա, «Աստուածաշնչում Երից մանկանց օրիներգութիւնը մի ընդարձակ, միապահաղ բանաստեղծութիւն է՝ նոյնական կրկնակներով. մինչ Մաշտոցի մօտ ամէն երգ բաղկացած է վեց տնից եւ կիսուած է երկու մասի (նկատի ունի Յական տներից բաղկացած միացեալ Հարցները եւ Գործքերը - Հ.Բ.): Այնուինեւն, եթէ Աստուածաշնչում նշուած երգը ծայրից-ծայր իիստուած է միալար եղանակով եւ, իիմնականում, երկու կրկնակի օգնութեամբ (որոնք կազմում են երգի ողջ կերպ), ապա Մաշտոցի մօտ ամէն փոքրիկ երգ ունի իր ինքնուրոյն կառուցուածքը, իր կրկնակները, որով եւ նրանք աւելի բարմ ու աւելի բովանդակալից են, մանաւանդ, երբ նկատի ենք առնում բանաստեղծի հայրենասիրական բաղձանքները»¹³:

Եթէ այս ամէնին աւելացնենք նաեւ այն, որ յաճախ ուրիշի ուղղակի խօսքեր պարունակող այդ աշխոյժ ու կառուցիկ պատմողական-վիպական բանաստեղծութիւնները նաեւ երգուել են հայ անգուգական հոգեւոր եղանակներով, ապա դժուար չի լինի պատկերացնել այն խոր աղդեցութիւնը, որ ունեցել են դրանք ինչպէս ժամանակակիցների ու յետնորդների կրօնական եւ Հայրենասիրական զգացումների, այնպէս էլ յետագայ հայ բանաստեղծութեան, մասնաւորապէս շարականագրութեան վրայ....

Մաշտոցեան Ողորմեաները կազմում են 46 միաւոր: Այս երգերը կցորդուել են Ծ սաղմոսին («Ողորմեա՝ ինձ, Աստուած, ըստ մեծի ողորմութեան քում»): Ինչպէս Հարցներում եւ Գործքերում, այնպէս էլ Ողորմեաներում առկայ են աստուածաշնչեան համապատասխան բնագրերի որոշ, գրեթէ բառացի կրկնութիւններ: Սակայն, ինչպէս նախորդ երգերը, մաշտոցեան Ողորմեաները եւս նշուած բնագրերի յարասութիւններ չեն, այլ ինքնատիպ գողտրիկ բանաստեղծութիւններ, ուր յիշեալ սաղմոսի ապաշխարական ոգին արտայայտուած է հայ բանաստեղծի անհատական յոյզերով: Հետեւաբար միանգամայն ճիշտ է նկատել Յակոբեանը, որ մաշտոցեան Ողորմեաները «վերջին հաշուով, արտաքուիս, անկեղծ, հոգեյոյց երգեր են, որտեղ առաջին անգամ երեւում է անհատն իր ներքին ապրումներով ու խնդրուածք-

ներով»¹⁴: Աւելի վաղ, Արեդեանն էլ նշել է, որ այդ կարգի երգերը «սրտայոյգ ողբեր են և ամէնից գեղեցիկներն են»¹⁵:

Մաշտոցեան Ողորմեաներին առաւել բնորոշ է անձնական-քնարական հնչերանգը, առանց որոշակի սիմֆէի: Այսինքն՝ դրանք բացառապէս պատկանում են Հայ օրհներգութեան աղօթքային (ստատիկ) ենթատեսակին, հիմնականում ապաշխարական-աղերսական բովանդակութեամբ:

Ահա օրհներգութանաստեղծի անձնական խնդրուածքներից մէկը.

Ի նենգաւոր շըրքանց փորկեա՛ զիս Տէ՞՞ը
եւ յարենէ ապրեցն,
եւ ողորմեա՛:

Ողորմեաներն էլ երեմն ձայնակցելով Հարցներին, արտայայտում են որոշ ազատասիրական տրամադրութիւններ.

Տո՞ւր մեզ, Տէ՞՞ը, զիսաղաղութիւն
եւ փորկեա՛ ի նեղաց մերոց...:

Մաշտոցեան Ողորմեաները ձայնակցում են միմեանց թէ՛ ապաշխարական ոգով եւ թէ՛ համանման կառուցուածքով, մակդիրներով, համեմատութիւններով՝ ու փոխաբերութիւններով: Այս երգերն ամբողջութեամբ վերցրած կարելի է համարել Գրիգոր Նարեկացու Մատեան Ողբերգութեանի «Նախատիպը» եւ զլիսաւոր ներշնչարաններից մէկը: Այս տեղ էլ զուգազրուած են Աստուած եւ մարդը: Եթէ Աստուած բազումողորմ է, ամենակալ, բազմագութ, մարդասէր, բարերար, փրկիչ, ապրեցուցիչ, քաւիչ յանցանաց, յոյս ապաշխարողաց, ապա մարդը մոլորեալ է, մեղուցեալ, բազմամեղ, ամենամեղ...:

Այս ընդհանրական բնութագրումներից զատ երգաշարքում կան նաեւ թէ՛ Աստուածաշնչից եկող եւ թէ՛ ինքնահնար փոխաբերական մակդիրներ ու համեմատութիւններ, որոնք երգերը դարձնում են առաւել պատկերաւոր ու ազդեցիկ:

Աստուած հոգեւոր լոյսի կրողն է, ուստի եւ հանդէս է գալիս իբրեւ «Արեգակն արդարութեան». Մի փոխաբերութիւն, որ տարածուել է Հայ միջնադարեան քերթութեան մէջ, դարձել լուսերգութեան հիմքերից մէկը: Դիմելով Արդարութեան արեգակին, օրհներգի հեղինակը հայցում է.

... ծագեա՛ ի հոգիս մեր ըզլոյս ճշշմարտութեան...

Աստուած հանդէս է բերուած նաեւ իբրեւ «Թագաւոր խաղաղութեան», աշեղ կամ արդար Դատաւոր, յաճախ նաեւ իբրեւ հոգիների թիշկ: Վերջինիս զուգազրում է մեղքերի հիւանդութեամբ տառապող կամ յանցանքներից ու չարի, բանսարկուի նետերից վիրաւորուած մարդը: Ուստի եւ դիմելով «հիւանդաց Բժիշկ» եւ «աղքիր բժշկութեան» Աստծուն, բանսատեղծը հայցում է.

... բըթշկեա՛ եւ զիմ զիւանդութիւնս...

... բըթշկեա՛ զիոգույ իմոյ զիւանդութիւն...

Հա՞յր բարեգուր, բըթշկեա՛ զվիրաւորեալս...

Մաշտոցեան Ողորմեաներում յաճախաղէս է նաեւ Աստծոյ, որպէս բանաւոր հօտի Հովիւի, եւ մարդու, որպէս մոլորեալ ոչխարի, փոխաբերութիւնը.

... որ Հովիւ ես բանաւոր հօտի,
խընդրեա՛ եւ զիս՝ ըզմոլորեալս...

... որ խընդրող ես մոլորեալ ոչխարիս:

Սոլորեցայ ես, որպէս զոչխար կորուսեալ.

... խընդրո՞՞ գերելոց, խընդրեա՛ զիս՝ ըզմոլորեալս...
Ոչխար եմ բանաւոր հօտի Զո
եւ առ Քեզ ապաւինենմ, Հովի՞ բարի,
խընդրեա՛ զիս՝ ըզմոլորեալս..

Ողորմեաներում աւելի մեծ տեսակարար կշիռ ունեն ծովի ու նաւի փոխաբերական պատկերներին առնչուող մակդիրներն ու համեմատութիւնները: Մեղքերը ներկայացնում են իբրեւ անօրէնութեան կամ թշնամու յարուցած հողմերից ալեկոծուող ծով, որտեղ լողորդի կամ նաւի նման տարութերում է մարդը. որի մեղքերը ծովի աւագի պէս բազում են ու «յոյժ ծանր»: Մերձ է մեղքերով ծանրաբեռնուած լողորդի կամ նաւի խորտակումը, բայց նա ապաւինում է փրկարար «քարի Նաւապէտ»ին, որ Աստծոյ մէկ այլ փոխաբերութիւնն է.

Ալեկոծիմ հողմով անօրէնութեան իմոյ...

Ի խորըս մեղաց ծովու տարաբերեալ՝ ծըփիմ.
Նաւապէտ բարի, փըրկեա՛ զիս:

Սերծ եմ յընկըդմիլ օգնեա՛ ինձ, Նաւապէ՛ տ բարի,
քանզի ծանրացան ի վերայ իմ բեռինը մեղաց:
Աստուա՛ծ, յօգնել ինձ փութա՛,
քանզի խորք չարեա ընկըդմեն զիս յանդունդս:
այլ Դու, Նաւապէ՛ տ, լե՛ր եւ ինձ ձեռընտու:
Փըրկեա՛ ի վըտանգէ ըզնաւարեկս ի յալեաց ծովէ...»

Ալիք յանցանաց զիս ալեկոծեն...

Ի ծովու մեղաց ալեկոծեալ են
Եւ առ Ձեզ աղաղակեն, Նաւապէ՛ տ բարի,
փըրկեա՛ զիս ի վըտանգէս...

Այս կարգի պատկերներում կան իսկապէս բանաստեղծական ընտիր գոհարներ: Այդպիսին են յատկապէս հետեւեալ տողերը.

Ծով կենցաղոյս հանապազ զիս ալեկոծէ:

Մըրըրկեալ ալիք թշնամին ինձ յարուցանէ:

Կամ՝ Նաւապէ՛ տ բարի, լե՛ր անձին իմոյ ապաւեն:

Ծով մեղաց իմոց զիս ալեկոծէ. որ ես Նաւապէտ բարի,
շնորհեա՛ ինձ նաւահանգիստ, Հա՛յր ամենակալ:

Խորք պատրանաց զիս կորուսանեն. այլ դու, Նաւապէ՛ տ բարի,
շնորհեա՛ ինձ նաւահանգիստ, Հա՛յր ամենակալ:

Մովի եւ նաւի նմանօրինակ փոխարերական պատկերները, որ Հայ օրհներգութեան մէջ, ըստ էութեան, սկիզբ են առնում մաշտոցեան երգերից, նոյնպէս լայնօրէն տարածուել են Հայ միջնադարեան բանաստեղծութեան մէջ եւ իրենց լաւագոյն դրսեւորումը գտել Նարեկացու Մատեանում:

Ողորմեաներում, ըստ Հարկի, կատարուած են նաեւ բազմաթիւ Համեմատութիւններ քնարական հերոսի եւ նոր կտակարանի մի շարք գործող անձանց միջեւ: Այդ երգերը, համադրուելով Հարցներին ու Գործքերին (որոնց յաջորդում են անմիջաբար), դրանց վիպականութիւնն ընդմիջում են ողբական-քնարական շնչով....

Մաշտոցեան Տէր Յերկնիցները եւս կազմում են 46 միաւոր: Այդ երգերը կցորդուել են ՃԽԸ. սաղմոսին («Օրինեցէք զՏէր յերկնից, օրինեցէք զնա ի բարձանց»): Այս երգերը եւս իրենց կառուցուածքով, տրամադրութեամբ ու բանարուեստով կազմում են մի առանձին տեսակ, որը հիմնականում թրծուած է օրհնաբանական-փառաբանական շնչով: Այսինքն՝ այս անգամ էլ գործ ունենք օրհներգութեան աղօթքային տարատեսակի հետ:

Տէր Յերկնիցներում պաշտողը (Հեղինակը) կա՛մ ուղղակիորէն ինքն է կատարում գովերգութիւնը կա՛մ էլ այլոց է կոչ անում գովերգելու Աստծուն: Այստեղ մեծ թիւ են կազմում յատկապէս Սուրբ Երրորդութեանը բարեբանող երգերը, որտեղ Հայր Աստուած, Որդի Աստուած եւ Սուրբ Հոգին եռատող տներում գովերգւում են առանձին-առանձին եւ միասնութեան մէջ: Բերենք բազում օրինակներից մէկը.

Օրինեմք ըգ.Ձեզ, Հա՛յր սուրբ,
ի յամենայն ժամ:

Գովեմք ըգ.Ձեզ, Որդի ն Սիածին,
ի յամենայն ժամ:

Բարեբանեմք ըգ.Ձեզ, Հոգի ն ճշմարիտ,
ի յամենայն ժամ:

Բնականաբար, պաշտողն իր Հայեացքը աւելի շատ սեւեռում է Քրիստոսին, մարդկութեան Փրկչին եւ Ահեղ Դատաստանը վարողին, որին փառաբանում է արդէն կայունացած մակղիրներով:

Որոշ Տէր Յերկնիցների մէջ, ինչպէս նկատել է Յակոբեանը, «ապաշխարական տարրը ուժեղանալով՝ դրւս է մղել փառաբանական ողին եւ դարձել խնդրանքների, զղջան եւ աղաչանքների բանաստեղծութիւն, որտեղ արդէն երեւում է շարականի հեղինակն իր ներքին, խոռվայոյգ ապրումներով, ողրով ու յոյսով»¹⁶: Ի հաստատումն բերենք հետեւեալ տողերը.

Ի համբառնալ իմում առ Ձեզ զաշս իմ,
օգնեա՛ ինձ, Տէր:

Յորժամ զայցես բազում իրեշտակօք, Տէ՛ր,
ի դատել զերկիր,

Յայնժամ շարժին գօրութիւնք երկնից, St՝ թ,
ի յահէ Քոսմէ:
Եւ յայն աւոր լէ՛ր իմ օգնական,
St՝ թ իմ եւ Աստուած իմ:

**Ահա վաղ առաւտեան աղօթքի ելած բանաստեղծի անկեղծ ու ան-
միջական խօսքը.**

Ընդ առաւտըս կանխեցից յանդիման լինել Քեզ,
Թագաւո՞ր իմ եւ Աստուած իմ:

Ընդ առաւտս լուիցես ճայնի իմում, St՝ թ,
Թագաւո՞ր իմ եւ Աստուած իմ:

Ես ըգԹեզ աղաչեմ, St՝ թ, նայեա՝ յաղօրս իմ,
Թագաւո՞ր իմ եւ Աստուած իմ:

**Սակայն, ընդհանուր առմամբ, St՝ թ Երկնից երգերն, ինչպէս նշե-
ցինք, ունեն օրհնաբանական-փառաբանական բնոյթ եւ ներհիւսուելով
վիպական Հարցներին ու Գործքերին, ողբական-քնարական Ողորմեա-
ներին (որոնց յաջորդում են անմիջաբար), ընդհանուր խօսքին հաղոր-
դում են ներբողական-պաթետիկ հնչերանգ:**

**Քննուած տարաբնոյթ, բայց բովանդակութեամբ ու տրամադրու-
թեամբ իրար շահեկանօրէն լրացնող երեք երգատեսակներից զատ Մաշ-
տոցն ստեղծել է նաեւ համեմատաբար փոքր թիւ կազմող Մանկունք-
ներ եւ Համբարձիներ: Դրանք նոյնպէս աղօթքային ենթատեսակներ են:
Նման երգերը մաշտոցեան օրհներգերի ութ շարքերում կատարում են
մի տեսակ ամփոփիչ, եղրափակիչ դեր:**

**Մանկունքները կցորդուել են ՃՓԲ. սաղմոսին («Օրինեցէ՛ք, ման-
կո՞ւնք, զStեր եւ օրինեցէ՛ք զանուն Տեառն»), իսկ Համբարձիները՝ Ճի.
սաղմոսին («Համբարձի զաշս իմ ի լերիմս, ուստի եկեսցէ իմձ օգնու-
թիւն»): Այս անգամ էլ, ինչպէս նախորդ երգատեսակների պարագա-
յում, մաշտոցեան երգերն աւելի հնչեղ ու ազդեցիկ են իրենց աստուա-
ծաշնչեան նախօրինակներից:**

**Մաշտոցեան 10 Մանկունքները հիմնականում օրհնաբանութիւններ
են՝ զուգակցուած հեղինակի անձնական կամ անանձնական աղերսանք-
ներին: Այսինքն՝ համանման են St՝ թ Երկնիցներին, որոնց եւ յաջոր-
դում են Շարակնոցում: Ահա մի օրինակ, որը մէկ այլ գեղեցիկ Հառա-**

**ւոտու աղօթք» է՝ ողողուած այդաբացի լոյսով, որ մարմնաւորում է
աստուածային լուսակերպութիւնը.**

Լո՞յս յափառաց, Բա՞նի Աստուած,
որ ծագեցեր ի մնզ ըզլոյս գիտութեան,
կարդամք առ Քեզ, St՝ թ,
առաւտու աղօքք մեր հաճոյացին Քեզ:

Յանմարմնոց վերօրինեալ, ի մարդկանէ երկըրպագեալ
Բնակեա՞լը ի լոյս անմատոյց,
կարդամք առ Քեզ, St՝ թ,
առաւտու աղօքք մեր հաճոյացին Քեզ:

Երեքսըրբեան Տերութիւն, միասնական Աստուածութիւն,
Բնակեա՞լը ի լոյս անմատոյց,
կարդամք առ Քեզ, St՝ թ,
առաւտու աղօքք մեր հաճոյացին Քեզ:

**Մաշտոցեան Մանկունքները հայ լուսերգութեան առաջին նմուշ-
ներն են: Այստեղ էլ Աստուած բնութագրուած է իրեւ «Արեգակն ար-
դարութեան», որը «Ծագմամբ լուսոյ զարդարեաց զազգը մարդկան»:
Եւ լուսոյ երգիչը կոչ է անում.**

Որդի՞ք Լուսոյ, տո՞ւք ըզփառը Հօրըն Լուսոյ...

**Մանկունքներում էլ երբեմն փառաբանութիւնը տեղի է տալիս
պաշտողի անձնական յոյզերին ու ապրումներին: Շատ աղդեցիկ է
յատկապէս հետեւեալ երգը, որ նոյնպէս մեր քերթութեան առաջին գո-
հարներից է.**

Յո՞յս յահմէ, ի մանկութենէ իմմէ,
մի՛ թողուր զիս, St՝ թ Աստուած իմ:

Յո՞յս յահմէ, ի ժամանակի ծերութեան իմոյ,
մի՛ թողուր զիս, St՝ թ Աստուած իմ:

Յո՞յս յահմէ, ի միւսանգամ զալբստեան Քո,
մի՛ անտես առներ զիս, St՝ թ Աստուած իմ:

**Մաշտոցեան 11 Համբարձիները, որ յաջորդում են Մանկունքներին,
ի տարբերութիւն վերջիններիս, հիմնականում աղերսական բնոյթի
զգացմունքային երգեր են: Ահա հեղինակի՝ Տիրո՞ջն ուղղուած մի աղեր-**

սանք, որտեղ դարձեալ կրօնական բովանդակութեան ենթաշերտում կարելի է լսել նաեւ տառապող հայութեան հոգու ճիշը.

Տուր մեզ, Տէ՞ր, զօգնութիւն ի նեղութեան,
զի օրինեսցորդ հանապազ զահաւոր անուն Քո սուրբ:

Պահեա՛, զմեզ, Տէ՞ր, յամենայն փորձութեննէ
յաներեւոյք թշնամոյն եւ ի գաղտնի նետից նորա:

Դու՛ Յոյս մեր եւ Ապաւեն յամենայն ժամանակի,
որ օրինիս հանապազ ի Քոյոց արարածոց:

Նման հայութմներ կան նաեւ այլ Համբարձիներում, որոնք ասես արձագանգում են Հարցների աղերսանքներին եւ դրանով էլ իւրովի եղափակում մաշտոցեան օրհներգերի բուն ասելիքը: Այդ օրհներգերը, յիրաւի, ի խորոց սրտի ասուած թէ՛ առաւոտեան եւ թէ՛ երեկոյեան աղօթքներ են առ Աստուած, որոնք միտուած են ինչպէս առհասարակ մարդկութեան, այնպէս էլ՝ մասնաւորապէս հայութեան փրկութեանը:

Մաշտոցեան երգերի ներշնչարանն, ինչ խօսք, առաջին հերթին Աստուածաշունչն է՝ սաղմուսները, օրհնութիւններն ու աղօթքները: Ինչպէս նկատել է Մնացականեանը, այս կամ այն չափով աղդեցութեան աղբիւրներ են հանդիսացել նաեւ հայկական մեհենական երգերն ու աղօթքները, հին գուսանական եւ ժողովրդական, ինչպէս նաեւ առաւել հին ժամանակների հեթանոսական բանաստեղծութիւնը¹⁷:

ՍԱՀԱԿ ՊԱՐԹԵՒԵԱՆ ՕՐՀՆԵՐԳԵՐԸ

Նշեցինք, որ Մեսրոպ Մաշտոցը եւ Սահակ Պարթեւը միաժամանակ են ստեղծել հայերէն առաջին ինքնուրոյն օրհներգերը: Սահակ Պարթեւը գրել է Ղազարի յարութեանը, Մաղկազարդին եւ Աւագ (Մեծի) Շաբաթի նուրուած կարգերը: Հստ այսմ մեզ յայտնի են նրա հեղինակած 59 կանոնական եւ պարականոն երգեր:

Փաստօրէն, Մեսրոպ Մաշտոցը եւ Սահակ Պարթեւը իրագործել են մի միասնական ծրագիր՝ ստեղծել երգեր՝ նուրուած Ցարութեան համար սահմանուած Մեծ Պահքի քառասնօրեայ շրջանին եւ դրան անմիջապէս յաջորդող Ղազարի յարութեանը, Մաղկազարդին եւ Աւագ Շաբաթի օրերին, որոնք նոյնպէս պահքի օրեր են:

Ղազարի յարութիւնը, ի պատիւ Ցիսուսի հրաշագործութեան, մեր եկեղեցին նշում է Մեծ Պահքի վերջին շաբաթ օրը, որպէս Տէրունական

տօն: Այդ եւ միւս կարեւոր եկեղեցական տօները հաստատել է ինքը՝ Սահակ Պարթեւը, որպէս հայոց հայրապետ եւ հայ եկեղեցու ինքնութեան ու բարգաւածման նախանձախնդիր գործիչ: Նրա հաստատած արարողակարգով ու տօնացոյցով են նշուել տօները, որոնցից մի քանիսի համար նա ինքը հարկ է համարել յօրինել հոգեւոր երգեր: Պատահական չէ, որ Սահակ Պարթեւը հեղինակել է այն օրհներգերը, որոնք թեմատիկայով առնչում են նոր Կտակարանին, որի հիմնական թարգմանիչն է եղել նա:

Հստ Արեղեանի, Սահակ Պարթեւն ունեցել է «մի պարզ նպատակ... երգի միջոցով սովորեցնել Աւետարանի պատմութիւնը»¹⁸: Կարծում ենք, մեծ գիտնականը չափից աւելի «պարզեցրել է» օրհներգուի նպատակը: Վերջինս ոչ միայն ձգտել է սովորեցնել աւետարանական պատմութիւնները, այեւ, ինչպէս կը տեսնենք՝ վեր հանել դրանց գաղափարաբանութիւնը, արտայայտել իր վերաբերմունքը՝ աղերսանքների ու յօյզերի մջջոցով:

Ղազարի յարութեան պատմութիւնը շարադրուած է Յովհաննու Աւետարանում (Գլ. ԺԱ.): Այս պատումի հիման վրայ Սահակ Պարթեւն իր իսկ կատարած թարգմանութեան լեզուով ու ոճով ստեղծել է ինը երգերից բաղկացած մի կարգ, որը աւետարանական պատմութեան մի իւրօրինակ բանաստեղծական մշակում է:

Կարգն սկսում է երեք Օրհնութիւններով, որոնցից երկուսը երգում են նոյն, միւսը՝ այլ ձայնեղանակով: Օրհնութիւնը նախապէս կցորդուել է «Օրինեսցորդ զՏէր, զի փառօք է փառաւորեալ» սկսուածքով մարգարէական տասը օրհնութիւններին, որոնք ընդգրկուել են հայկական Մաղմուսարանի մէջ: Շարակնոցային կարգերը (կանոնները), ութ երգատեսակների (կամ դրանց մի մասի) առկայութեան պարագայում, սկսում են Օրհնութիւններով: Այս երգատեսակը, ինչպէս զրում է Ցակորեանը, «միւս եօթ տեսակին գաղափար եւ ուղղութիւն տուող շարականն է, որին իրենց ծայնով եւ ոգով հետեւում են մնացածները»¹⁹: Այդպէս է նաեւ Ղազարի յարութեան կարգում, որտեղ Օրհնութիւնները ներկայացնում են հիմնական պատումը եւ արտայայտում այն գաղափարը, որ Ցիսուսի հրաշագործութեամբ պարտուում են մահը եւ դժոխքը («Դողացաւ մահ, դժոխք պարտեցաւ», «սարսեցին դրդալով կարապետք դժոխց»²⁰):

Հստ շարակնոցային կարգի, Օրհնութիւն երգատեսակին յաջորդում է Հարցնը: Այդպէս է նաեւ սոյն երգաշարքում: Հարցնին ծանօթացանք մաշտոցեան երգերը քննելիս: Այդ երգատեսակի նախնական

Թեման հանդիսացող Երից Մանկանց պատմութիւնը Սահակ Պարթեւի խնդրոյ առարկայ կարգի Հարցնում տեղի է տուել այլ նիւթի՝ Ղազարի յարութեան պատմութեանը: Պահպանուել է միայն երգատեսակի նախնական կառուցուածքը (երեք տուն Հարցն եւ երեք տուն Գործք՝ որոշ կայուն դիմումներով եւ արտայայտութիւններով):

Հարցներին յաջորդում են Ողորմեա, Տէր Յերկնից, Մանկունք եւ Ճաշու երգերը: Ճաշու երգը նախապէս կցորդուել է տարբեր սաղմոսների (Հիմնականում՝ ՃՇԴ. եւ ՂԲ.) եւ երգուել է կէսօրուայ (Ճաշու) ժամերգութեան ընթացքում: Բոլոր այս երգատեսակներն առկայ են Ղազարի յարութեան կարգում եւ արծարծում են նոյն նիւթն ու գաղափարը: «Կենդանութեանց բաշխող», «Արքիր կենաց» Յիսուսի միջոցով կեանքը յաղթում է Մահին...:

Այստեղ ուզում ենք նշել նաեւ մի ուշագրաւ հանգամանք: Թէ՛ Աւետարանում եւ թէ՛ Սահակ Պարթեւի երգերում Ղազարը հանդէս է գալիս որպէս Յիսուսի սիրելի: Դրա բուն պատճառն այն է, որ Յիսուսը Ղազարի մէջ տեսել է (կամ նախապատրաստել է) ի՞ր իսկ յարութեան նախօրինակը, Աստուածային Յարութեան նախանշանը: Այդ է ասուած առաջին օրհնութեան երկրորդ տան մէջ.

Այսօր գոլով ի Բերանիա՝
գլու աշխարհակեցոյց Սուրբ Յարութիւն
յառաջացոյն ծանուցեր՝
անապականարար կոչմամբ զշորեքրեայն ի բաղմանէ.
Կենդանարար՝ Քրիստոս, կեցն՝ լզմեզ:

Ահա թէ ինչու է այդպէս կարեւորուել Ղազարի յարութիւնը, որը կատարուել է Աստուածորդու յարութիւնից մէկ շաբաթ առաջ եւ դարձել այդ ամենանշանակալից եկեղեցական տօնի այսպէս ասած՝ նախատօնակը:

Նշենք նաեւ մէկ այլ հանգամանք: Սահակ Պարթեւի ստեղծած այս կարգում, թերեւս աւելի, քան որեւէ այլ տեղ, Յիսուսը ներկայացուած է միաժամանակ թէ՛ իբրեւ կարեկից մարդ եւ թէ՛ իբրեւ մարդասէր Աստուած: Նա անտարբեր չի մնում Ղազարի քոյրերի՝ Մարիամի եւ Մարթայի արտասուքին եւ ինքն էլ «տնօրինաբար արտասուելով»՝ ողբակցում է նրանց.

Եւ որպէս նարդ՝ հարցանէր. «Ո՞ւր եղիք ըգլազարոս»:
Եւ որպէս զԱսուած՝ բարբառով յարուցանէ
ի մնուեց լզորեքրեան...

Աւելացնենք, որ այս եւ միւս կարգերում օրհներգուն փառարանել է նաեւ Աստծոյ կենսատու էութիւնը, անուանելով նրան «կենդանարար», «կենդանութեանց բաշխող», «Արքիր կենաց եւ անմահութեան» եւն: Ինչպէս Մաշտոցը, Սահակ Պարթեւը եւս Աստծուն օրհներգել է նաեւ իբրեւ հոգեւոր լոյսի կրողի, համարել նրան «Արքիր լուսոյ եւ ճառագայթ», «անշիջանելի Լոյս», Հօր ծոցից ծագած Լոյս եւ Ճառագայթ, լոյսն իբրեւ թիկնոց կրող:

Ղազարի տօնին անմիջապէս յաջորդում է Մաղկազարդը (Մառգարդար), որը նշանաւորում է Յիսուսի մուտքը Երուսաղէմ: Հստ Աւետարանի (Յովհաննու ԺԲ.), ժողովուրդը լսելով Ղազարի յարութեան հրաշքը, արմաւենու ճիւղեր առած՝ ընդառաջ է եյնում Յիսուսին՝ աղաղակելով: «Ովսաննա», օրինեալ որ գասդ յանուն Տեառն, Թագաւոր իսրայէլի»:

Մաղկազարդը տօնուել եւ տօնւում է նաեւ Համբարձմանը յաջորդող կիրակի օրը, ի յիշատակ Յիսուսի՝ Երուսաղէմ երկրորդ մուտքի: Այդ երկու նոյնական տօների համար Սահակ Պարթեւը ստեղծել է երկու կարգ²¹: Դրանք նոյն նիւթի բանաստեղծական մշակումներ են եւ արծարծում են նոյն գաղափարը՝ Յիսուսի մարդեղացման, աստուածային էութեան եւ փրկչական առաքելութեան հաստատումը:

Առաջին կարգն սկսւում է երկու նոյնաձայն Օրհնութեամբ, որոնք ընդհանուր նիւթի եւ գաղափարի կրողներն են: Նրանց յաջորդող Հարցնը պարականոն է դարձել: Այստեղ երեք մանուկների նիւթի համանմանութեամբ ներկայացուած է նոր՝ ծաղկազարդեան իրողութիւնը:

Ցնծագին տրամադրութեամբ են համակուած Մաղկազարդին ձօնուած բոլոր երգերը, այդ թւում նաեւ՝ երկրորդ կարգի:

Ինչպէս նկատել է Յակոբեանը, Մաղկազարդին նուիրուած բոլոր երգերը գրուած են «պարզ ու մատչելի լեզուով, խոր յուզականութեամբ, որտեղ պարզ երեւում է Դաւիթի սաղմուների թողած ազդեցութիւնը»²²:

Մաղկազարդին յաջորդում է Մեծ կամ Աւագ Շաբաթը, Յիսուսի Յարութեանը նախորդող վեց օրերը՝ երկուշաբթիից մինչեւ Շաբաթ օրը: Այդ օրերին են կատարուել Յիսուսի մատնութիւնը, դատապարտումը, խաչելութիւնը, մահը եւ թաղումը:

Սահակ Պարթեւը հաստատել ու կարգաւորել է նաեւ այդ օրերի եկեղեցական ծխակարգը եւ իւրաքանչիւր օրուայ համար ստեղծել համապատասխան բովանդակութեամբ ու տրամադրութեամբ երգերի կարգեր: Դրանք, ըստ էութեան, ամբողջութեամբ վերցրած, ներկայացնում են վեց դրուագներից բաղկացած մի գեղեցիկ օրհներգութիւն:

Ասենք, որ այս կարգերից, մեր կարծիքով, պակասում են Սահակ Պարթեւի հեղինակած որոշ երգեր, որոնք նախորդ կարգերի մի քանի երգերի նման պարականոն են դարձել, սակայն չեն պահպանուել ձեռագրերում: Բացառուած չէ, որ նախորդ կարգերում էլ եղել են երգեր, որոնք նոյնպէս պարականոն դառնալով՝ չեն հասել մեզ:

Այսօրուայ վիճակով Աւագ Շաբաթի առաջին կարգն սկսում է մէկ Օրհնութեամբ: Այդ երգը կրում է վեց կարգերի հիմնական գաղափարը, այն է՝ Յիսուսը իր գալստեամբ եւ մահուամբ փրկեց մարդկութիւնը նախահայր Ադամի մեղքից եւ բացեց անմահութեան դուռը:

Ինչպէս նկատել է Հայր Գարեթի Աւետիքեանը, «Ի մեծի երկուշաբարին յիշատակ առնեմք արարչագործութեան աշխարհի, իրրեւ հիման երկրորդ արարչութեան», որ Քրիստոսի կատարեցաւ... Ի սոյն խորհուրդ հային բանք շարականիս»²³: Քանի որ Ադամը մեղքի պատճառով մերկացաւ եւ «զգեցաւ զբգենույն ծածկոյթ փոխանակ անձառ լուսոյն», ուստի եւ երկրորդ արարչագործութիւնը կատարող Քրիստոսը չորացրեց հին մարդու խորհրդանիշ անպտուղ թզենին (Մատթէոս իԱ., 18-22):

Այստեղ էլ, իր ժողովրդի փրկութեանը նախանձախնդիր հայ օրհներգուն մարդու բնութիւնը նորոգող Աստուածորդուն աղերսում է.

**Եւ լզմե՞զ ի հնացեալ մեղաց
նորոգեա՞ ի կեանս անմահ:**

Համանման աղերսներ են արւում նաեւ այս եւ միւս կարգերում.

Ընորհեա՛ եւ մեզ, Տէ՛ր, կալ ի յաջմէ Զումմէ:

... Եւ մեք աղաշեմք,
զի դասեսցես ընդ սուրբը Քո:
... արժանի՛ արա լզմեզ ըմպել
զբաժակ պատուիքանի կենաց Քոց, Տէ՛ր,
որով կացցուր յաջմէ Զումմէ՝
ի հանդերձեալ Զում զալըստեան:

**Ընորհեա՛ մեզ...
զԱքքայութիւն Քո, Քրիստո՞ս:**

Աւագ երեքշաբթիի կարգը խարսխուած է Զիթենեաց Լեռան ստորոտին քարոզող Քրիստոսի կանխասացութիւնների ու առակների վրայ (Մատթէոս իԴ.-իԵ.): Ակնարկելով տասը կոյսերի առակը՝ օրհներգուն աղաչում է.

**Ընորհեա՛ մեզ, Տէ՛ր, արքնութիւն
ընդ իմաստուն կուսանացըն,
եւ զիոգոց մերոց լապտերըս պայծառացո՞ւ:**

Աւագ Զորեքշաբթիի կարգի հիմնական թեման Յուղայի մատնութիւնն է եւ քահանաների դաւադրութիւնը: Անհրաժեշտ է նշել, որ հեղինակը կարեւորել է այն, որ Յիսուսն ինքն է կամովին ենթարկւում այդ մահաբեր մատնութեանը: Ինչպէս ասուած է կարգի Ողորմեայում.

Ըզքեզ, որ մժագաւորը թագաւորաց, ի ծառայէ դատապարտեալ զի ըզմեզ փրկեսցես ի յանիծիցն Աղամայ:

Այս միտքը հեղինակն առաւել յստակօրէն ու բանաստեղծական գեղեցիկ ձեւի մէջ արտայայտել է յաջորդ՝ Տէր Յերկնից երգում, որը բերում ենք ամբողջութեամբ.

**Այսօր եկեալ կամաւ Փըրկիչն՝
առ ի մատնիլ յանօրէն ժողովըրդէն,
վասըն փրկութեան հեթանոսաց:**

**Այսօր մատնի Բանն ի բանաւոր հօտէ
եւ յառաջնոց դատապարտի յանօրինաց ժողովըրդէն,
վասըն փրկութեան հեթանոսաց:**

**Այսօր հողն ըզՏէրըն դատապարտէ,
եւ արծաքոյ վաճառի Արարիչն արարածոց,
վասըն փրկութեան հեթանոսաց:**

Աւագ Հինգշաբթիի կարգի հիմնական թեման Յիսուսի խորհրդաւոր ընթրիքն է, երբ նա խոնարհութեան աննախադէպ օրինակ ցոյց տալով, լուանում է աշակերտների ոտքերը (Յովհաննու ԺԳ.) եւ խորհրդաբար բաշխում նրանց իր մարմինն ու արիւնը (Մատթէոսի իԶ.):

Աւետարանական այս պատումները բանաստեղծորէն վերաշարադրելով, Սահակ Պարթեւը, դարձեալ ըստ առիթի, հեղում է իր աղերսանքները թէ՛ իր անձի եւ թէ՛ իր համայնքի համար:

Մարդեա՛ ի մենց ըգմնգ խաւարին խորհրդոյ եւ լուսաւորեա՛ զմեզ:

Եւ զի՞ն լուս, Քրիստո՞ս, ի մեղաց իմոց...

զի եւ մեք հաղորդեսցուք սրբութեամբ
ընդ սրբոց Ըոց առաքելոցն այսօր ի սուրբ Վերնատունը...

Բղժշկեա՛ զիոնոյ իմոյ զիհիանդութիւն:

Յաջորդ երկու կարգերի թեման է Յուղայի մատնութեամբ Յիսուսի կալանքը, չարչարանքները, մահը եւ թաղումը:

Օրհներգուն որքան փառաբանում ու պանծացնում է մարդկութեան փրկութեան համար ինքնակամ մահուան գնացող Յիսուսին, այնքան սուր ու անողոք ձադկում է մատնիչ Յուղային: Աւագ Ուղրաթի կարգի առաջին իսկ Օրհնութեան մէջ ասուած է.

Արծաթասիրութեամբ մոլեալ Յուլա
Զիր ըգմնծ ըգՎարդապետն ընդ երեսուն արծարոյ

հըրեհըն մատնէր:

«Ընդ որում ես համրութեցից, ասէ, ըգնա կալարութ».
Ո՞վ համբոյր նենգութեան, նըշան եւ առիթ նահու:

Մերկացաւ յինքենէ զաստուածային Սուրբ Հոգին
եւ ըզգեցաւ ըզՍատանայ, որպէս զիանդերձ արկաւ զիւրեաւ:

Այս վերջին կարգերի օրհներգերից շատեր կառուցուած են հակադրութիւնների վրայ: Յիսուսը, որից դողում են երկնային հրեշտակները, խաչ է հանւում եւ խոցւում գեղարդով: Նա, որ թագաւորների թագաւորն է, դատապարտում է ծառայի կողմից: Նա, որ պարգեւատուն է բոլորի, այժմ պարգեւ է խնդրում Պիղատոսից: Նա, որ կենդանատուն է բոլորի, այժմ դրում է գերեզման: Նա, որին օրհնում են երկնային զօրքերը, այժմ գերեզմանում փակուած հսկում է զինուորների կողմից: Նա, որ լոյսն էր որպէս թիկնոց նետում իր վրայ, այժմ պատանքով է պատում...:

Յիրաւի, հրաշալի եւ ահեղ է այն տեսարանը, որ ասես ականատեսի տպաւորութեամբ պատկերել է Սահակ Պարթեւը՝ ստեղծելով իր ամենայուգիչ օրհներգը, որը մեզ լիշեցնում է Քրիստոսի խաչելութիւնը պատկերող լաւագոյն կտաւները.

Ո՞վ ըսքանչելի եւ տեսիլ ահաւոր,
զԱրարիչն երկնի եւ երկրի այսօր տեսաք ի խաչի:

Տեսեալ ըգՏերն ի խաչին՝ խաւարեցաւ արեգակըն,
եւ վարագոյր տաճարին ցելոյր վերուստ մինչ ի վայր:

Անարգաբար խաչեցաւ Տէրն ի մէջ յանօրինաց,
զի լրցցի զիրն, որ ասէ, թէ ընդ անօրէնս համարեցաւ:

Սա արդէն իսկ ազդեցիկ է իրբեւ զուտ բանաստեղծութիւն. բնականաբար աւելի ազդեցիկ է երգուելիս եւ է՛լ աւելի ազդեցիկ է համապատասխան արարողութեան մթնոլորտում: «Պէտք է երեւակայել- գրում է Աբեղեանը,- մոմերը հանգցրած նոր եկեղեցին, ի արտասուղ ժողովրդով, կէս զիշերային ժամին, որ հասկացուի, թէ ինչ սարսու էր անցնում հաւատացեալ աղօթաւորի հոգով, երբ այս սրտաճմիկ ազդու երգն էր հիշում»²⁴.

Սահակ Պարթեւի օրհներգերը մեծ մասամբ լինելով աւետարանական պատմութիւնների բանաստեղծական վերաշարադրանքներ, հիմնականում ունեն վիպական կամ պատմողական բնոյթ: Դրանով հանդերձ այդ երգերում առկայ են նաեւ փառաբանական, օրհնաբանական ոգին ու ջերմ յուզական շունչը...

Սահակ Պարթեւ եւ Մեսրոպ Մաշտոցը իրենց օրհներգերը ստեղծել են ամենաուշը 420ականներին: Այդ ժամանակ հայ քրիստոնէական մշակոյթը, այդ թւում նաեւ երգ-երաժշտութիւնը, գտնուում էր իր խանձարուրում: Դրանով է բացատրուում, բառի նախնական ու ամենադրական իմաստով, այն պրիմիտիվիզմը, որ բնորոշ է այդ երգերին: Գրեթէ անզարդ, պարզ ու անմիջական խօսք, որ վարակում է՝ լինելով հենց այդպիսին: Խօսքի նման պարզութիւնն, անշուշտ, բացատրուում է նաեւ լայն լսարանին ըստ ամենայնի հասկանալի լինելու հեղինակային մտահոգութեամբ:

Հայ առաջին օրհներգերը թէեւ ինչ-որ չափով դեռեւս լեզուառնական կախուածութեան մէջ են աստուածաշնչեան բնագրերից, սակայն, ընդհանուր առմամբ, ինքնուրոյն բանաստեղծութիւններ են, ինչպէս

ինքնուրոյն են դրանց ձայնեղանակները: Յիրավի, Մեսրոպ Մաշտոցը եւ Սահակ Պարթեւը միջնադարեան հայ առաջին երաժիշտ-բանաստեղծներն են, հայ անհատական երգ-երաժշտութեան կերտիչները:

Հաւատով, յոյսով, լոյսով, մարդասիրութեամբ ու հայրենասիրութեամբ տոգորուած նրանց երգերը այն խտացուած միջուկն են, որից պիտի ճառագէր ու դարերի հոլովոյթում պիտի գնալով յորդանար համաշխարհային քնարերգութեան գանձարանում իր ուրոյն ու մնայուն տեղն ունեցող հայ միջնադարեան բանաստեղծութիւնը:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

- 1 Հենրիկ Բախչինեան, «Հայ Օրհներգութեան Սկզբնաւորումը», Հայկազեան Հայագիտական Հանդէս, Հտր. Ի. Պ. Պէլոտի, 2008, էջ 45-60.
- 2 Շարական Հոգեւոր Երգոց, Կ. Պոլս, 1853, էջ Ա.
- 3 Մանուկ Աբեղեան, «Ս. Գրքի Եւ Կանոնի Ազդեցութիւնը Շարականների Վրայ», Արարատ, 1912, թիւ 10-11, էջ 1006:
- 4 Ասատուր Մնացականեան, «Մեսրոպ Մաշտոցը Որպէս Բանաստեղծ», Բանդեր Մատենադարանի, թիւ 7, Երեւան, Հայկական ՍՍՌ ԳԱ Հրատ., 1964, էջ 127. Նաեւ՝ Նիկողոս Թահմիղեան, «Մեսրոպ Մաշտոց Ու Հայոց Հոգեւոր Երգարարուեստը», Բանձրեր Մատենադարանի, թիւ 7, էջ 191:
- 5 Շարակնոցում դրանք Ի. Լ. ԼԲ., Լ. ԼԲ., ԼԶ., ԼԲ., ԽԲ. Կրգաշարքերն են՝ էջ 133-142, 149-158, 183-180, 186-190, 212-222, 244-255. Մաշտոցեան երգաշարքերը Շարակնոցում ընդմիջարկւում են Մեծ Պահքի շրջանին վերաբերող որոշ տօների առթիւ ստեղծուած երգերով կամ կանոններով:
- 6 Թահմիղեան, էջ 185:
- 7 Մանուկ Աբեղեան, Ծրկեր, Հայր. Գ., Երեւան, Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ Հրատ., 1968, էջ 545-548:
- 8 Մնացականեան, էջ 138:
- 9 Գրիգոր Յակորեան, Շարականների Ժանրը Հայ Միջնադարեան Գրականութեան Մէջ (V-XV դր.), Երեւան, Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ Հրատ., 1980, էջ 72:
- 10 Դանիէլ, Գ., 26, 32, 37-45:
- 11 Մնացականեան, էջ 143-144:
- 12 Մնացականեան, էջ 145:
- 13 Մաշտոցեան օրհներգերի մէջբերումները կատարուած են Շարակնոցի 1853ի Կ. Պոլսի հրատարակութիւնից (էջ 133-255):
- 14 Յակորեան, էջ 78:
- 15 Աբեղեան, Ծրկեր, էջ 545:
- 16 Յակորեան, էջ 77:
- 17 Մնացականեան, էջ 139:
- 18 Աբեղեան, Ծրկեր, էջ 548:
- 19 Յակորեան, էջ 34:
- 20 Սահակ Պարթեւի կանոնական օրհներգերի մէջբերումը եւս կատարուած է Շարակնոցի 1853ի Կ. Պոլսի հրատարակութիւնից (էջ 255-315):

²¹ Սահակ Վրդ. Ամատունի, Հին Եւ Նոր Պարագանոն Կամ Անվաւեր Շարականներ, Վաղարշապատ, Ելեքտրաշարժ Տպ. Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի, 1911, էջ 87: Ժբ. դարում Գրիգոր Փոքր Վկայասէրը ստեղծել է Երկրորդ Մաղկազարդին նույիրուած նոր կարգ, իսկ Սահակ Պարթեւի հեղինակած կարգը կցել Առաջին Մաղկազարդի կարգին:

²² Յակորեան, էջ 87:

²³ Հայր Գաբրիէլ Աւետիքեան, Բացատրութիւն Շարականաց, Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1814, էջ 216-217:

²⁴ Աբեղեան, Ծրկեր, էջ 549:

THE FIRST ARMENIAN HYMNOLOGISTS (Summary)

HENRIK BAKHCHINYAN
litart.yerevan@gmail.com

Early medieval Armenian poetry was formed in the first half of the fifth century in the form of church hymnography.

The first original Armenian hymns, which were later on called *Sharakans*, were authored by Mesrop Mashtots and Catholicos Sahak Partev. Both based these hymns on the musical scores they composed for the psaltry which they had compiled based on the Armenian church calendar of feasts (*tonatsuyts*).

Mashtots wrote the repentance *sharakans* of lent, while Sahak Partev wrote the holy week hymns. Both in terms of phrasing and style these were dependent on the biblical texts. Generally, however, they were original both as poems and as musical scores.

Alongside religious themes and concepts, the first Armenian hymns expressed the thoughts, emotions and sentiments of the contemporary individual, as well as his/her human and humane feelings. As such, Mashtots and Sahak Partev were the initiators of Armenian medieval self-authored poetry. This poetry anchored itself on the poetic heritage of Mashtots and Sahak Partev and established its own niche in world poetry.